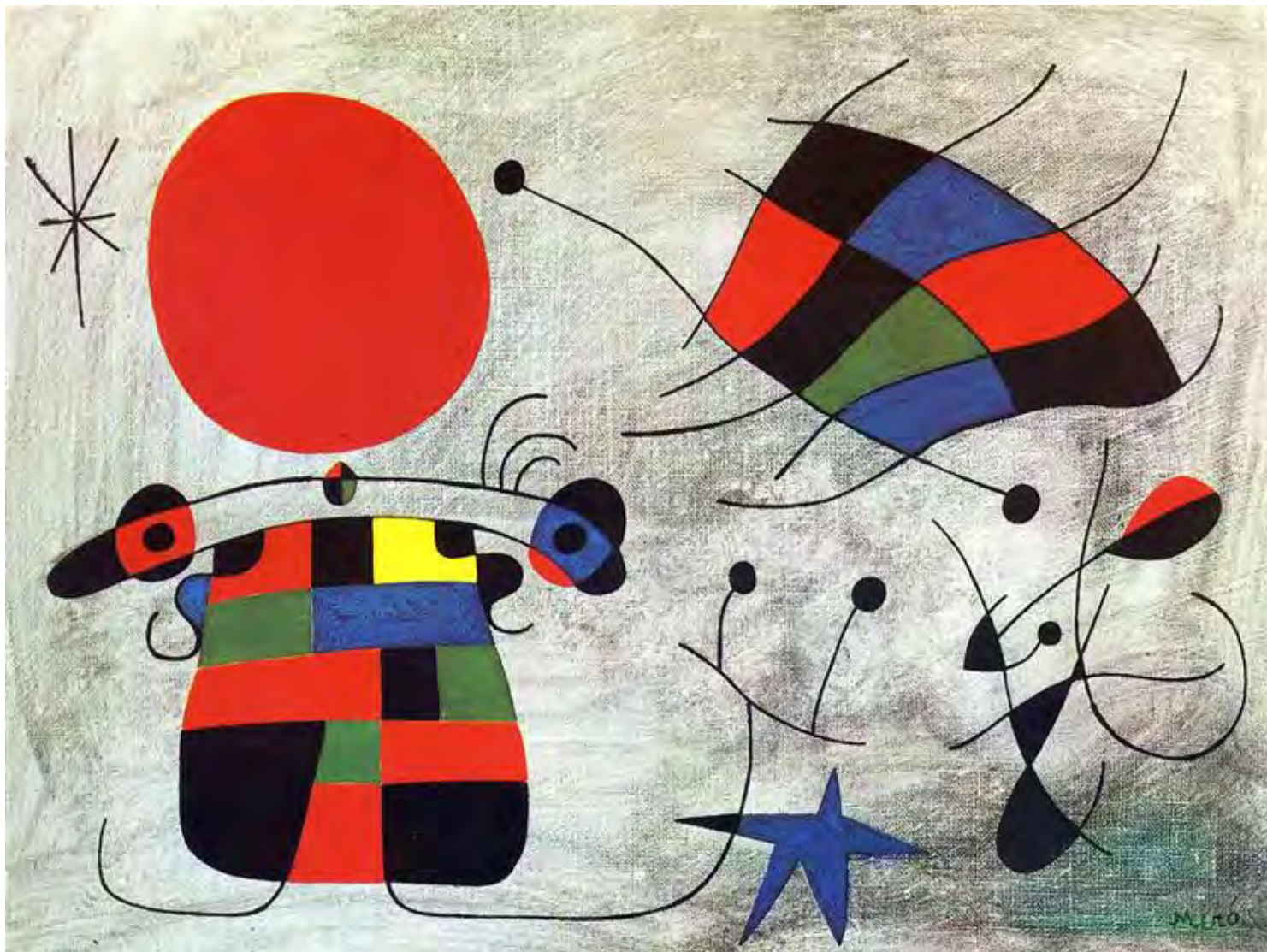

jelentéktelenek. Saussure eldobott fecnijét olvasva úgy tűnik, a nyelvész inkább hajlott az utóbbira munkájával kapcsolatban, azért is hagyott föl vele; interpretálóinak többsége viszont az előbbit hiszi.

(...vajon érdemes-e lángelmék szemetesében turkálni, valami fogyaszthatót keresve vagy a „megtagadott mestermű” után kutatva? Az alkotó többek közt nem attól lesz-e azzá, ami, hogy szelektál és képes megkülönböztetni a valódi ékkövet a hamistól? A csodálóknak viszont ez a képesség a legritkább esetben található meg, minthogy a szerző személyének megbecsülése gyorsan átadja helyét az életmű, ezzel együtt a papírkosár tiszteletének...)

definiálhatatlan terület

Saussure alighanem azért hagyott fel az anagrammákban megnyilatkozó nyelvi mélystruktúrák, a „szavak mögötti szavak” keresésével, mert nem ítélte kellőképp megalapozottnak – vagy egyáltalán: megalapozhatónak – a további kutatást, nem azért, mert valami ős-retteget kerítette hatalmába annak láttán, amit talált. A „kín szenvedés”, melyet időnként emleget, feltehetően inkább a tudományos igazolhatatlanságnak szólt, mintsem a fölsejlő misztikumnak. Analitikus észjárása minden bizonnyal nehezen viselte, hogy definiálhatatlan területre tévedt, ahol érvényüket veszítik a grammatika alapelvei. Afféle nyelvészeti szellemjárás volt ez, csak épp olyasvalaki előtt, aki nem hisz a szellemekben.

anagnózis

Azzal kezdődött, hogy a latin költészet nyelvi jellegzetességeit tanulmányozva Saussure úgy találta, a felszíni szerkezet gyakran mélyebb törvényszerűséget rejt magában: az értelemmel felfogható sorok mögött egyre-másra felsejlett egy másik tartomány, olyan dimenzió, amelynek jelenléte mintegy a háttérből uralta a szöveg működését, szervezte textúráját. Először csak halvány sejtés volt ez, de ahogy mind jobban beleásta magát előbb a klasszikus latin, majd más indoeurópai nyelvek irodalmába, a döbbenet okozta felindultság lassan meggyőződéssé ülepedett: a kulcsszavak (S. terminológiájával: „szó-témák”) mindenütt ott voltak a textus mélyén, anagrammákká, hang-mintázatokká tördelve; a hősök és istenek nevei, akikről vagy akikhez himnuszok szóltak, itt is, ott is makacsul felbukkantak a textus háttérében, s a főtéma, a mondanivaló olykor nem annyira a felszíni alakzatokban nyilatkozott meg, inkább a szöveg mögött, annak mélyszerkezetében. Amikor pedig hozzászólt a közvetett, a szavakon túlra révedő olvasási módhoz, az anagrammák és társai, e lakhelyükről előcsalt félszerzetek: hypogrammák, kriptogrammák, paragrammák és anafóniák (maga is kereste a megfelelő elnevezést), mint valami griffek, kentaurok és mitikus egyebek, vagy mint a nyelv sötét mélytengerének felzavart, rendszertanilag besorolhatatlan lakói, valósággal felbolydultak, és olyan bőséggel áradtak, hogy Saussure kénytelen volt feltételezni: nemcsak a költői nyelvnek, de mindenféle szövegteremtésnek is ezek jelentik az alapját, elemi háttérstruktúráját. Fölfedezte, hogy az *Aeneis* II. énekében a rész, amelyben Hektór szelleme fölszólítja Aeneast, hogy hagyja el a várost és vigye magával annak isteneit, mindegyre a „Hektór” és „Priamus” nevek hangjait ismételgeti. Hogy védikus himnuszok a megszólított istenségek nevének paragrammáit rejtik. A quattrocento kismesterének, Fra Filippo Lippinek sírfeliratán döbbenve vette észre, hogy az a versfaragó és a piktor nevén és foglalkozásán kívül még a leányzó nevét is magában hordozza, akinek zárdából szöktetése miatt a festőt eltették láb alól. Sorra vette a nevesebb auktorokat, Cicerót, Vergiliust, Ovidiust, Plautust, Senecát, majd a homéroszi himnuszokat; aztán áttért az óskandináv, óangol és ófelnémet költészetre: a fantomok jelenléte mindenütt kétségtelennek tetszett, de éppen túlzott nyüzsgésük ébresztett gyanút. Ha ott vannak, ugyan ki tette őket oda? Oda születtek, vagy később lakták be a szövegek erdejét? Tudatosan, tudattalanul, vagy a kettő valamilyen összjátékának eredményeképp épültek a mondatok eleven szövetébe? S ha így van, valami módon kiséprűzhetők-e onnan? S ha valaha kihalnának a nyelvből, a szöveg is velük hal-e, kiszáradva, elsivatagosodva és elnéptelenedve?

Valahol ez volt a pont, ahol Saussure abbahagyta az anagrammák utáni hajtóvadászatot. Előbb még kollégák és ismerősök véleményét kérte, segítenének eldönteni, vajon saját elméje délibábjait kergeti-e csupán, esetleg a mintázatok csakugyan ott vannak, ám a pusztá véletlen termékei – majd nem sokkal később a tárgyban készült jegyzeteit is sutba hajította, mert, mint mondta, nincs eljárás, amivel a véletlent a szándékosságtól minden kétséget kizáróan el tudná különíteni, így tevékenysége, bármennyire érdekes, tudományos szempontból szintiszta időfecsérlés. Az anagramma-jegyzetek sorsa évtizedekre megpecsételődött, míg a világ nem fordult egyet, s föl nem nőtt egy pozitivista kritériumokra kevésbé finnyás nemzedék.[3]

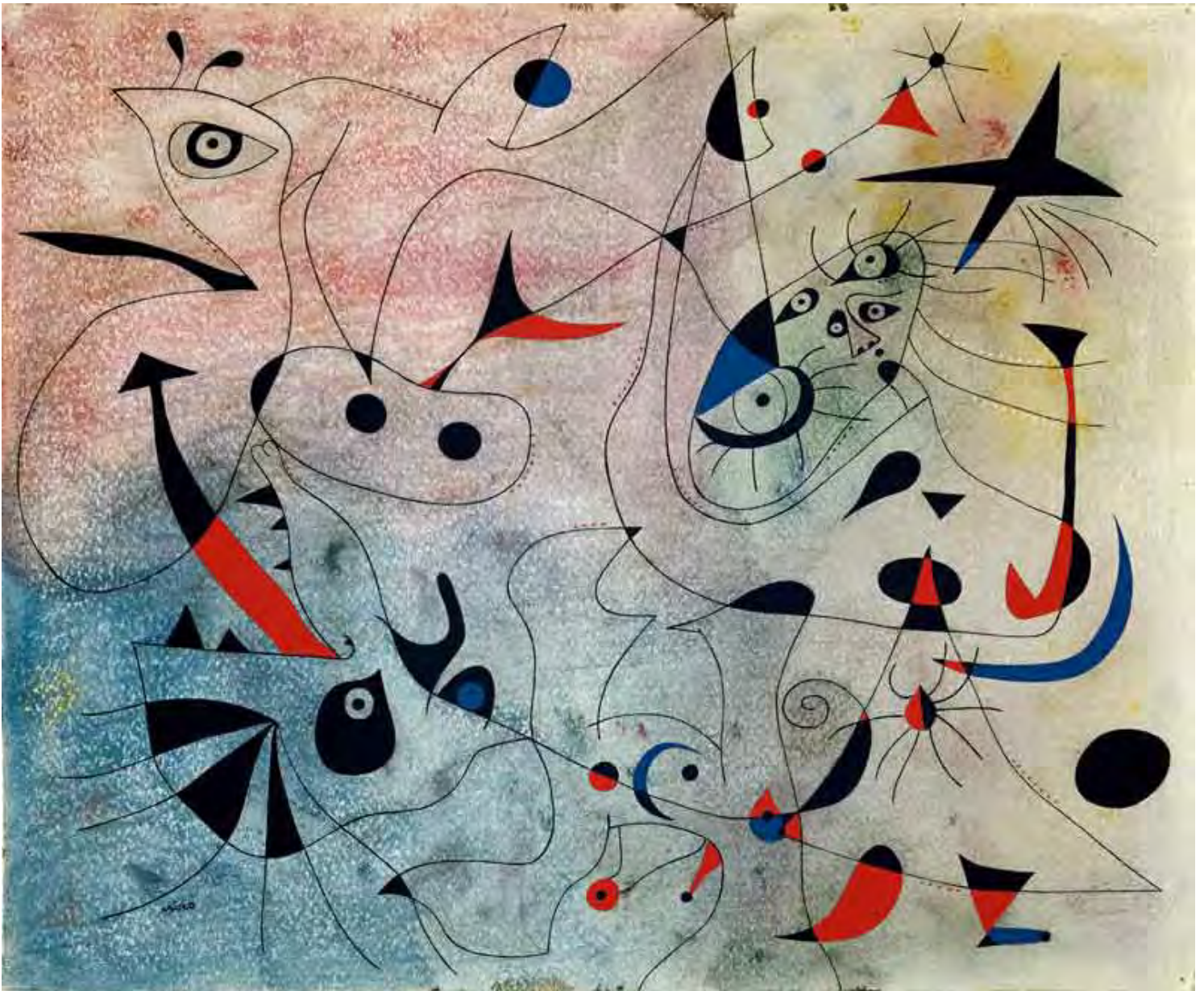
analógiák

Szép nők, valamint reneszánsz képek tudnak így ravaszkodni a szemlélővel: hogy a gondosan megmunkált, káprázatos felület elterelje a figyelmet a mondanivalóról, ami a reneszánsz festmények esetében sokszor merész filozófiai állásfoglalás, mely apró utalásokban, attribútumokban van elszórva a képen, szép nők esetében pedig valami, amiről senki se képes megmondani micsoda, és hol kellene keresni. Valamint ez a kiindulási alapja minden

metafizikának is: hogy tudniillik a látvány, a felszíni rend csalóka, míg az „igazi” magyarázat valahol a dolgok mögött, a jelenségek visszáján bújik meg: eltérések csak abban vannak, vajon a felszín, az érzéki világ utalhat-e a lényegre (mint a festészetben), vagy egyértelműen a valósággal ellentétes oldalon áll (mint alkalmasint a túl szép nők esetében). Saussure anagrammatikus olvasásmódja az első felfogáshoz közelít: nem valamely titkos, a szövegtől független jelentést tár fel, hanem azt erősíti meg, amiről a szavak a felszínen is beszélnek: egyszóval nem a jelentés aláaknázását, hanem éppenséggel aládúcolását, újbóli megerősítését szolgálja azzal, hogy tudattalan tartományokban is elplántálja azt hangsorok, betűkbe kódolt utalások segítségével. A mögöttes értelem itt nem független a textustól, habár az elrejtett névnek vagy mondandónak elvben akár ahhoz is lenne hatalma, hogy a felszíni jelentést kifordítsa és semmissé tegye. Elvégre a betűk átcsoportosításából akár merőben új szöveg-univerzum is kibontakozhatna, amely a felszíni nyelvnek épp az ellentéte vagy negációja; ám úgy tetszik, itt nem ez történik. Fecseghet a felszín, de ez nem azt jelenti, hogy hallgat a mély. A szöveg-alatti üzenet csak elmélyíti a fogalmak által közvetített értelmet: afféle mágikus inkantációként meghosszabbítja a mondottak árnyékát.

betű-test

Az első ismert irodalmi anagramma, bizonyos Lükophróntól, amely Ptolemaiosz nevéből az „apo melitosz”-t, azaz „mézből való”-t rakta ki, szemérmetlen talpnyalásként, vagy a jámbor monasztikus szójáték, mely az *Ave Maria* első soraiból több száz, a Szűzanyát dicsőítő sort csíhol, egyaránt a szavakhoz kapcsolódó elsődleges jelentést igyekszik továbbgörgetni. Ezek persze tudatosan szerkesztett anagrammák, amelyek a szóból indulnak, és ott is kötnek ki, hogy a betű-test újrendezésével új oldalról világítsák meg ugyanazt a jelentéskört. Ez a céltudatos átírás alighanem a kabbalisztikus törekvésben éri el csúcspontját, amely nemcsak aláhúzza vagy többletjelentéssel látja el az átcsoportosított betű-halmazokat, de egyenesen azok meghaladását tűzi ki célul: a szavak eredeti alakjának és jelentésének feltárását, következésképp a Nyelv, általa pedig a Világmindenség helyreállítását. A kabbalisták számára a szavak, kijelentések átrendezése a világ áthangolásával egyenlő, akár fölfelé, akár lefelé; lehet annak megváltása vagy kárhozatba taszítása, s ha belegondolunk, ez minden misztikától eltekintve magától értetődően igaz. A kabbalisták számára, bármely módszert kövessenek (nem kizárólag a temurahot, a permutáción alapuló kabbalát), a szó inkább csak nyersanyag, betű-bánya, ahonnan az építőköveket kinyerve lehet szert tenni a szellemibb jelentésre vagy tökéletesebb univerzumra (mint amikor elárvult antik szentélyek márványát hordták szét istállók tatarozásához, vagy új, keresztény templomok emeléséhez).

Saussure azonban mintha nem egészen erről beszélne: ami nála felmerül, az a nem-tudatos szerkesztés lehetősége, amikor nem a nyelvet manipulálják bizonyos céllal – az anagrammatikus rejtjelezettség nem retorikai fogás –, hanem amikor a nyelv irányít, inspirál, befolyásol. Amikor nem a tudat jelöli ki a szó határait, hanem éppen fordítva.

analízis

Mintha a Nyugat mindvégig bízna a szóban, a görög bölcsélet hajnalától a keresztény metafizikák alkonyáig. Itt a nyelv, gondolkodás és valóság egymással megfeleltethetők: az út, amely az érzékiből az elvontba vezet, nagyjából folyamatosnak mondható. Elég felidézni, hogy a korai bölcsületben a „logosz” hol szót, hol értelmet, hol a dolgok lényegét jelenti. Szókratész, minden nyugati filozófus archetípusa, töretlenül bízik a fogalmakban, s hogy azok helyes használata teljesebb létezéshez („az erényhez”) vezet. Nézete szerint a helyes használat titka abban áll, hogy a konvencionális jelentéstől (ami, ha megkapargatjuk felszínét, voltaképp egyezményes jelentésnélküliség) dialogikusan eljussunk a valódi jelentésig, mikor is a jel összhangba kerül a végső jelölttel, az ideákkal. Ehhez

szükséges a dialógus, melynek segítségével a nyelv és a beszélő kilép saját zárt – és ezért hamis – kozmoszából egy bizonytalan, szavak és személyek közötti tartományba (*dia-logosz*), és ott bolyong, míg ebben a köztességben és szabadságban mindkettő magára nem talál. A platóni dialógus értelme tehát épp ebben a bolyongásban rejlik: a beszélgetés elágazó ösvényei, mellékútjai, zsákutcái nem bosszantó akadályok, amiből a lényegyet majd ki kell hámozni: a kóborlás maga megismerés, egyszerre cél és eszköz. A szókratészi kiindulópont: a jelentésből kitagadott ember, a dialogikus megszólalásra képtelen, a funkcionális néma, aki önmagától is idegen; a végpont pedig az önazonos, értő és megszólalásra képes személy. Platóntól a filozófia kiindulópontja és végső célja is a nyelv, általa pedig az élet restaurálása. A keresztény bölcselet, ha lehet, még nagyobbat lép, mert nemcsak az életet, de magát a létezést igyekszik helyreállítani; rendszerét egyenesen az örök, kozmosz-előtti Igére alapozza, hiszen Istene is szóban, pontosabban *Szóként* tárja fel Önmagát. Saussure látomása nyomán viszont fölvetődik a kérdés, vajon ez a nyelv-bizalom nem épp a nyelv által determinált-e: talán csak a szó tudattalan, eleve elrendelt bizalma önmagában. A mélyben megülő hangok, nevek, alakzatok, amelyek egy himnusz felszíni struktúráját is áthatják és előre formálják, talán ugyanígy kihatnak *minden* gondolatra és elgondolhatóra.

az emberré lett Ige

Épp ezért az indoeurópai nyelveket használó kultúrákban az igazi kételkedés mindig a nyelvben kételkedéssel kezdődik: a szkepszis, vagyis a gondolkodás alapvető mozdulata, amikor a szó (ezzel együtt önmaga) ellen fordul: tagadással vagy elnémulással. Innen nézve egyes misztikusok hallgatása közös platformra kerül a wittgensteini, különben egészen más természetű hallgatással. Sokszor a Keletről időközönként ilyen-olyan úton átszivárgó filozófiák nyomán vetődik fel a nyelvi meghasonlás lehetősége, a fogalmak, sőt a tudatfolyamatok *ellenében* gondolkodás kísértése. Jól kitapintható ez a keresztény aszketika történetében, ahol a szavakat, majd a gondolati képeket, koncepciókat és berögzöttségeket elhagyó „szemlélődő” ima radikális felfogása mindig keleti, perzsa, szír közegekből indulva bukkan fel, mintegy az emberi kondíciók meghaladásának délibábjaként, olykor kvázi-eretnységként, az *emberfölötti* létezés kísérteteként egy olyan rendszerben, amelynek pedig szegletköve az *emberré* lett Ige. A zsidó misztika sem mond le a szóról: úgy tudja, a nyelv univerzum, ekként viszont nem önálló entitás, hanem az isteni szándék tükörképe, kézzelfogható megnyilvánulása (és még bukott, meghasonlott állapotában is mindkettő őrzi ezt az istenképiséget). Kilépni ebből a kettős-kódolású univerzumból csak az Ő ellenében, egyszerűen a Sátán, a tökéletes nemlét, a teljes némaság irányában lehet. Ebben a felfogásban a szó (vagy az akként megtestesülő információ) minden szinten áthatja a világegyetemet annak legutolsó porszeméig – és még annál mélyebben. Saussure is, lám, a szavak alá ásott, és ott is csak szavakat, jóllehet izzó szavakat talált.

anamorfózis

Érdemes tehát fontolóra venni, hogy a rejtőző szavak esetében vajon nem egy, a nyugati gondolkodást alapjaiban meghatározó jelenséggel (vagy föltételezéssel) van-e dolgunk, amely az indoeurópai nyelvekben implicite, azaz még jóval bármely filozófiai vagy teológiai állásfoglalás *előtt* már adott. Egy olyan, a szónyelv alatt meghúzódó másodlagos nyelvvel, amely valamiképp „előírja” a fogalmi nyelven artikulálható tartalmakat.^[4] A svájci nyelvész jól becsülte meg, milyen ingoványos talajra tévedt, és az anagrammáknak több közük van a mágiához, mint a grammatikához.)

Saussure a grammatika szövetét felbontotta, az elsődleges struktúrát héjként törte fel: és ott, a szövegek alépítményét fölhasználva istenek és hősök neveit vagy a nevek árnyait (hangjait) találta. Ez a nyelv alvilága, a *materia prima*, amelynek méhéből csíráznak fel hozzánk az artikulált szavak. Valakinek eszébe juthat a védikus mítosz a Purusáról, amely szerint a világ úgy jött létre, hogy az Ős-lényt feldarabolták, és tagjaiból formálódtak meg a mindenség elemei, homlokából az égbolt, hajából az erdők és így tovább. A Teremtő, aki „bele-hal” a teremtésbe, pontosabban ott szétdarabolva él tovább ezer, habár töredékes alakban: visszatérő mitológéma, amely a nyelv világára is vonatkoztatható – így bukkannak elő szétmarcangolva, betű-atomjaikra hullva és éltető kovászként elkeverve a beszéd legmagasabb formájában, a himnuszok anyagában az istennevek. A nyelven keresztül pedig a mítosz az egyes beszélők személyes tapasztalatát is tükrözheti: ahogy a csecsemőkor egység-élményéből a beszéd – azután az írás – elsajátításával, a fokozatos Alannyá válással a személyiség is megéli a maga elkülönülését, hogy aztán ez a belső egység fragmentálódjon a nyelvben, szétaprózódjék a megszólalásban. Közléseinkbe kicsit mind belehalunk, mondatainkban szikrákként élünk tovább, és pedig mindnyájan, nemcsak a rátarti betűvetők. A jelenséget talán az anamorfózisok játékához lehetne hasonlítani: az anamorfikus képek egy változatában értelmes, világosan leírható alakokat vagy jeleneteket látunk egy képen, s csak a megfelelő látószöveget megtalálva – netán tükör segítségével –, amikor „másképpen” nézünk, rajzolódik ki az alakzatokban rejtőző, de szétfolyt, elaprózott Alak: legtöbbször elrejtett portré. Lehet, hogy a nyelv alapvetően és észrevétlenül anamorfikus természetű: a szóbeli

közlés minduntalan maga alá temeti a lényegét, elleplezi és jelenetekké bontja szét; holott az adja létének tartalmát. Mindez a pszichoanalízissel is analóg: az anagrammák kutatása eszerint hozzáférés a nyelv tudattalanjához. Azaz nem a szavakat használó – és elhasználó – ember szerkeszti, mesterkélten mögöttes tartalmakat erőszakolva a köznapi gürcölésben amúgy is kitikkadt nyelvre, még csak nem is saját tudattalanjának jelzéseit csempészi be oda, hanem fordítva: az anagrammákban és társaikban pillantható meg a nyelv kollektív mélyvilága, amelynek a mi pszichénk csupán töredéke. Ahogy a lélek alvilága szokásosan álomképekben szeret felvillanni, pillanatnyi betekintést nyújtva a tudat kulisszái mögé, a nyelv mögötti szétmállott nyelv – talán a diszkurzív gondolkodásnál jóval nagyobb tartományt átfogó – tere az anagrammák, hypogrammák és efféle keveréklények által mutatkozik meg. Ahogy P. L. Wilson mondja, úgy tűnik, mintha a nyelv valamiképpen álmodnék: „Úgy tűnik, a nyelv és az álom egyaránt rendelkezik a többletteremtés képességével. Azt is mondhatnánk, az álom a nyelv 'gyökere' (kétségtelenül sok más gyökér mellett), amennyiben mindkettő úgy próbálja meg felhasználni többletértelmét, hogy megkétszerezi vagy megsokszorozza a képet, az egymásra épülő értelmezési lehetőségek, a szavak feletti (vagy mögötti) szavak káprázatos zuhatagát teremtve meg ezáltal. A nyelv bizonyos értelemben a hatalom eszköze, de egy másik, ugyanannyira érvényes értelemben maga is megszállott, a szellemek, idegen hangok, a halottak médiuma, a Képzelt Világ (*Imaginal World*) perszónája. A nyelv nyitás ama világ felé; a nyelv azzá a világgá válik. Félretéve minden pszichológiai vagy teológiai magyarázatot, érvényességüktől függetlenül, azt érzékeljük, hogy a nyelv is és az álom is úgy viselkednek, mintha autonóm területek lennének, mintha 'kívülről' küldték volna őket, hogy valamiképpen sem nem objektívek, sem nem szubjektívek, hogy valamilyen egzisztenciális értelemben valósak.”^[5]

anamnézis

Az életünk is hasonlóképp legkisebb töredékpillanataig bezárólag torzító, elemeire hulló, majd töredékekből összeálló, rejtésre-rejtőzködésre hajlamos – egyszóval anamorfikus, mint a nyelv, amelyet beszélünk vagy írunk. Amikor e közös tulajdonságukra ráérzünk, a megértéshez, és – talán – a megszabaduláshoz lehet hasonló. Épp csak a látószöveget kell megváltoztatni. Éppen csak egy pillanatra. Saussure is, amikor a nyelvvalatti struktúrákra rádöbbsent, mintha a teremtés műhelyébe nyert volna bepillantást, abba a kohóba, ahol a nyelvvel együtt gondolkodásunk, tehát világunk kovácsolódik: „Az első anagramma megjelenése olyan, mint a fényé” – írja. De e szemvillanásnyi megértésre hosszú tohuvabohu következik. „Majd amikor azt látjuk, hogy egy másodikat, egy harmadikat, egy negyediket is hozzátehetünk, távol attól, hogy megszabaduljunk kételyeinktől, az elsőben való feltétlen bizalmunk is meginog: mert az a kérdés tevődik így fel, hogy végső soron nem lelhető-e fel minden lehetséges szó bármely szövegben, vagy hogy azokat, amelyek keresés nélkül kínálják magukat, mennyiben veszik körül valóban jellegzetes biztosítékok, és nem több véletlen egybeesést feltételeznek, mint az első szó, mely a szemünkbe tűnt, vagy amelyre nem figyeltünk...”^[6].

Ha a nyelv: univerzum, vajon ki lehet-e látni vagy lépni belőle? Van-e olyan – mondjuk matematikai – gondolkodás, amelyet *egyáltalán* nem befolyásol? A világ szisztematikus leírására tett gondolatkísérleteink visszanezve igencsak behatároltnak tűnnek: az atom-elmélet alapja a betűírás, az ideatané a fogalmak tárgyiasítása, amit szintúgy az írás és olvasás technikája tesz lehetővé – s mindkettő alapjaiban határozza meg a nyugati létszemléletet. Létezésünk vajon mennyire nyelvi, vagy még inkább: elménk milyen mértékben a nyelv – és az írás – kreatúrája? Elménk és általa kiagyalt teóriáink nem csupán a nyelv számos lehetséges álmának egyike-e? Bárhogy is, a kételyt, miszerint valójában nem mi uraljuk a szövegeket és narrációkat, hanem azok uralnak bennünket, most már lehetetlenség eltagadni, Saussure egyszer s mindenkorra a fülünkbe ültette a hypogrammatika bogarát. „A kérdés így szól: mi van közvetlenül a vers mögött? A felelet pedig nem az, hogy az alkotó alany, hanem: az indukáló szó”.^[7] És minél intenzívebben van jelen egy szövegben a nyelvnek ez az „álmodása”, minél inkább áttetszővé válik a grammatika, hogy a hypogrammatikának utat engedjen, annál szebbnek és mélyebbnek érezzük a mondottakat: „egy szöveg esztétikai hatása egyenes arányban áll azzal, mekkora szerep jut a nyelv mögötti nyelv(ek)nek”.^[8] Ezért is hatnak szépnek, sőt, intellektuálisan megragadónak olyan mondatok is, amelyek egyébként szemantikai szempontból nonszenszek; vagy az *explicite* nonszensz költemények, amelyek halandzsáján mintha értelmes állítások tetszenének át. A szépség ekkor nem is a szövegből, hanem valahonnan mögüle sugárzik elő: nem a szövet tarka, értelemmel követhető mintázatából, inkább maguk a szálak hordozzák a talán jelentésnélküli, de ihlető ragyogást.

anathéma

Mert az anagrammatikus olvasásmód ügyesen a képek primér birodalmába fűzi vissza a szót: látvánnyá konvertálja a szöveget (akárcsak az álmok), hogy a textusból mint betűmozaikból csalogassa elő a benne Dionüszosz-módra feldarabolt Értelmet. A képversek, *carmina figuraták* és *technopaegniák* ezek szerint nem pusztán szellemes lelemények a költészet különceitől, hanem a nyelvműködés elemi szintjének illusztrációi is. Bár Saussure azért ügyel rá, hogy ne csak az írott nyelv, de a hangmintázatok szintjén is jelezze e mélystruktúra meglétét, a hangzók szétszórátása mégis vizuális párhuzamokat juttat inkább eszünkbe: a szétszórt hangok mozaikszerűen állnak össze valamely lehetséges alakzatba vagy alakzatok sokaságába, ám a lényeg mindig az összefogó gravitációs erő. A homéroszi himnuszokat istennevek rácsozata tartja, ahogy a próféták beszédében JHVH visszhangzik, ahogy neveikben is többnyire ott rejtőzik. Kérdés, hogy a *mi* beszédünk mélyvilágát vajon ki vagy mi lakja? Miféle lények tényésznek a híg fecsegés, romlott beszéd, a pöffeszkedő és kártékony szószaporítás alján?

habzó hangfelhő

Vagy nyelvünk épp azért olyan, amilyen, mert nincs magva, és már nincs ott, a mélyben semmi és senki, csak habzó hangfelhő, melyből réges-rég kihaltak vagy gondosan száműzettek a hősök és az istenek? Talán azért vált valahogy súlytalanná a szó, mert már nincs *kít* elmondania?

anakronizmusok

Szókratész, illetve az ő örökéletű platói hasonmása a Kratüloszhoz címzett dialógból szedi ízekre a nyelv és a nyelvek problémáját. Minekutána köti az ebet a karóhoz, hogy a szavak jó viszonyt ápolnak a valósággal, be kell bizonyítani, hogy a különféle hangzósorok, melyeket a népek szerte az oikumenében használnak, nem esetlegesek, hanem a dolgok természetét tükrözik. Ehhez etimologizál kicsit – mai szemmel és analitikus észjárással elég gyermekes módon –, de bevezet egy történelmi szempontot is, amikor azt mondja, a nyelvek romlanak, fokozatosan süllyednek, mind messzibb és messzibb sodródva önnön ideális alakjuktól, amikor még híven képezték le a megnevezett dolgok szerkezetét. Az etimológia feladata voltaképpen az, hogy a szétmállott igéket addig gyúrja-forgassa (mintegy visszaforgatva így az idő kerekét is), míg újra össze nem állnak egésszé: hiszen szó és létezés izomorf, egymásnak megfeleltethető, amennyiben mindkettő diszkrét részecskékből (*sztoikheia*) – emez hangokból és betűkből, amaz az elemekből – tevődik össze. A nyelv azért még ebben a felkavart, súlytalanság-közeli állapotában is őrizt-e az eredeti zamatából (már csak azért is, mert az összetevők nem változnak), így a jelen állapotból is következtetni lehet a valóságra, csak épp rettentő intellektuális munka árán. Úgy látszik, ehhez a platóni koncepció szerint vagy költőnek kell lenni (aki emlékezik), vagy filozófusnak (aki meg gondolkodik). Merthogy van még egy-egy név, a Szkamandrosz folyóé például, mely őrizt-e az alakját is, ahogy az istenek ismerték: Xanthosz. Az égilakók nyelve nem romlandó (hiszen nincs kitéve az idő erodáló hatásának), legfőljebb kivész a földről, eltűnik: a dolgok isteni neveit ezért többnyire az énekek tartják számon addig-ameddig. Ezen túl, ami az emberi nyelveket illeti, módot kell találni, hogy a jelenleg használatos „másodlagos” vagy „származtatott” nevektől eljussunk az eredeti megnevezések tartományáig. Ezek a szavak őrzik magukban a világot, ahogy a rubin vöröse őriz valamit a tűzből, amelyben keletkezett; s hogy képesek pontosan körbeírni, és ekképp definiálni a valóság elemeit, azt annak köszönhetik, hogy speciális módon jöttek létre: nem esetlegesen, hanem a Névalkotó műhelyében, aki (vagy akik) értőn műveli(k) a megfeleltetés kényes tudományát, hangokká alakítva, jelekké konvertálva a világot. Az ősi nevek egykor magukba sűrítették a dolgok lényegét, egyfajta fonetikus ábrázolásként; le tudták képezni a dolgok ősképeit (formáit, azaz az ideákat), ám mivel a lényeglátás és vele a névadás mestersége kihalt, most már csak az önkényesnek tűnő, másodlagos jelölők maradtak, amelyek az örökké-változó, másodlagos világot kergetik – ezeket a csonkokat, egy néhai nagy nyelv szilánkjait használjuk, mintha uszadékfából tákolat házat igyekeznénk konokul belakni. Andrei Pleșu egyik esszéjében, amely voltaképp a *Kratüloszhoz* írt kommentár, különös figyelmet fordít erre a mögöttes nyelvre, amely árnyékként tornyosul még ma is minden megszólalásunk mögött, párhuzamba állítva más mitikus vagy misztikus teóriákkal a valaha vélt „ős-nyelvről”. Először Merleau-Ponty-t idézi, aki szerint a nyelv

bizonyos fokig képes „hátat fordítani a jelentésnek” azért, hogy utat adjon egy „nyelv alatti életnek”, amelyet leginkább a fonológusok ismernek fel.[9] Azután ennek a rejtett életnek, amely leginkább abban mutatkozik meg, hogy a szavak nem csak jelentéssel, hanem aurával, belső erővel is rendelkeznek („a szó ereje tágabb, mint nyelvi értéke”), kutatja fel nyomait a *Kratüloszban*, mindenekeelőtt az annyiszor lesajnált szókratészi etimológiákat rehabilitálva: „A dialógus nyelvi játéka – írja – nem (netán naiv) etimológiák, hanem szó-mítoszok... etimomitológiák, az *ars combinatorica*, a *temura* általi megoldások, és arra hivatottak, hogy a 'levezetett nevek' megtisztítsák a rájuk rakódott ballasztól. A 'szavak alatti szó', a mindegyikükben 'rejtőző isten' – ez a keresés tárgya.”[10] Pleşu talán nem hallott Saussure anagrammatikus pokoljárásáról, különben biztosan utalna rá: de mintha pontosan ugyanarról beszélne.

Ez a mögöttes tartomány, ahogy Saussure is felismerte, elsősorban a *hangzás* által, a szó zengésében, vokális anyagában érhető tetten – ezért, hogy elsőként „a fonológusok” meg a költők sejdítik meg létezését –, és alighanem ez az egyik (és talán a legfőbb) oka, hogy a Pleșu által is citált hagyományok többször a „madarak nyelveként” utalnak a nem-mesterkéltnél, őseredetű nyelvre. Nemcsak azért, mert a madarak is az égen honosak – akár az istenek –, és nem is csak azért, mert röptükkel összekötik az eget a földdel, hanem mert ez a mögöttes nyelv, a szavak ősmasszája éppolyan, mint a madáryelv: ritmus, ének, trilla, csivitelés, amelyet mindenki ért, de szavakban maradéktalanul visszaadni senki sem képes. A madarak énekének talán csak egy töredéke nevesíthető: a többi zene és zengés, rokon a hajnallal és az alkonyattal, a csillagok járásával és az évszakokkal; egyenest azokból hajt ki, és

mélységes jelentése van anélkül, hogy konkrét referenciája lenne. Ehhez képest a mi nyelvünkben mindennek jelölete van, de csak ritkán állnak úgy össze a szavak, hogy magukon túlra, a világ szívére mutassanak. A madarak e közvetlen nyelve – így a mítoszok – más szóval az angyalok nyelve, akik maguk is szárnyas égi hírnökök, csak épp szubtilisebb anyagból valók: ezt az éteri nyelvet, a látható és láthatatlan szárnyasokét értik a vallások bölcsei, Salamon király vagy Szent Ferenc. A hanggá, majd szavakká alvadt létezését, amely rendszerint még tovább húl az ember ajkán. Az éneket, amely szavakká porlik szét bennünk. És a szavakban rejtőző istent. Az anagrammák e nyelv mállófélben lévő romjai, porladó torzók, izzó zsarátnok.

Itt adhat egymásnak kezet Saussure és Plátón.

*

Micsoda szerencse, hogy alig egy évszázaddal később a Saussure-t nyomasztó kételytől végképp sikerült megszabadulnunk. Az anagrammák és rokonai szinte biztosan a mintázatkereső agy és a véletlen összejátszásának termékei; nem szólva az ősnyelvről, az első szavakról, és a madarak nyelvéről, amelyek szintisztán a képzelet termékei. Világosan tudható, hogy a madárdal a legkevésbé sem céltalan, hanem jól körülhatárolható a biológiai funkciója; s hogy anagrammák csakis ott teremnek, ahová valaki versfaragói célzatossággal beillesztette azokat. Az sem állja meg a helyét, hogy „a szó ereje” tágabb annak nyelvi-referenciális értékénél, még akkor sem, ha a beszéd számos szociális funkciója közül a közlés csak az egyik. A szómágia egyetlen legális területe, a költészet szintén kognitív szerepet játszik. A fogalmi nyelv, mint az írás, test-reprezentációk és vokális jelek mimetikus alépitményén nyugszik, de ez nem jelenti, hogy a fogalmak leképeznek tárgyukat, még kevésbé, hogy valamennyire is „realisták” a szó középkori értelmében. Jel és jelölt viszonya nem szükségszerű, hanem önkényes, bármit is álmodjék Szókratész. Mindenesetre a nyelv nem álmodik, a tudattalan megnyilvánulások forgácsai, ha olykor fellelhetők benne, mind-mind saját, meg nem értett agyi folyamataink nyomán hulltak bele. Nem lakja senki a nyelv iszapját. A szavak árnyékát is csak mi képzeljük oda; a nyelvnek sem alvilága, sem mennyországa nincs, mindezen lidércnyomásokat egyszer s mindenkorra elfeledhetjük. Az összetört szavak, amelyek ott várakoznak mindjárt a tudatküszöb alatt, pusztá délibábok; Saussure nagyon jól tette, hogy nem fecsérelte tovább rájuk az idejét.

Micsoda szerencse – vagy mégsem?

[1] Jean Starobinski, *Les mots sous les mots: Les anagrammes de Ferdinand de Saussure*, Editions Gallimard, Paris, 1971. L. még: Paul de Man: 'Hypogramma és inskripció'. In.: uő.: *Olvasás és történelem. Válogatott írások*. Ford.: Nemes Péter. Osiris, Budapest, 2002. 395–432.; Szegedy-Maszák Mihály: 'Az ismétlés művészete'. In.: uő.: *Világkép és stílus. Történeti-poétikai tanulmányok*. Magvető, Budapest, 1980. 365–465.

[2] Starobinski, Jean, *Words upon Words*, Yale University Press, 1979, p.3.

[3] „Saussure-ben mélyen élt a kétely megfigyelésének haszna iránt. 1909. március 19-én levélben fordul a költő Giovanni Pascolihoz, hogy megtudja, véletlenszerű-e a jelenség, amit felfedezésnek hitt. Nem kapott választ, s erre félbehagyta kutatásait, noha kollégája, Antoine Meillet örömmel közölte vele, hogy Horatiusnál nagyszámú anagrammára bukkan, s felhívta barátja figyelmét, André Pirro *J. S. Bach esztétikája* c. művének egy részletére, amelyben a szerző Bach anagrammatikus szerkesztésmódjáról ír.” In: Szegedy-Maszák, i. m., p. 422.

[4] Érdekes volna *innen*, a nyelv felől indulva és nyelv-világunkra vonatkoztatva szemügyre venni a nagyobb eszmei áramlatokat: lehet, hogy valamennyi csupán a nyelv természetének tudatosítása, bonyolult önreflexió, s az egész filozófia nyelvfilozófia, habár azzal áztatja magát, hogy a világmindenségről és a létről szól.

[5] L: Peter Lamborn Wilson: *Az álom szertelen bőkezűsége*, in: http://inaplo.hu/helikon/016-PLWilson-Az_alom_szertelen_bokezusege.pdf. (2015-12-14)

[6] Starobinski, i. m., p. 132. Incze Éva fordítása

[7] Starobinskit idézi: Szegedy-Maszák, i. m., p. 426.

[8] I. m, uo.

[9] Plesu, Andrei, *A madarak nyelve*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000, p. 169.

[10] Uo., p. 181.

kép | Joan Miró művei